

Martin Heidegger. *Over denken, bouwen, wonen. Vier essays.* Vertaald, ingeleid en van commentaar voorzien door prof.dr. H.M. Berghs. SUN Jacques de Visscher en Raf de Saeger (red.) *Wonen. Architectuur in het denken van Martin Heidegger.* SUN

In 1951 hield Martin Heidegger tijdens een conferentie in Darmstadt een lezing onder de titel „Bauen Wohnen Denken“. Het publiek was naar verluidt niet bijzonder enthousiast. Heideggers lezing lokte nauwelijks reacties uit. Wel zou er bij latere discussies meer dan eens zijn verwezen naar de woordspelingen die de filosoof zich had veroorloofd. Nu met meer succes, want de toehoorders moesten er smakelijk om lachen.

Dat het publiek, vooral bestaande uit architecten en beleidsambtenaren, er niet in slaagde Heideggers woorden helemaal serieus te nemen, is achteraf wel te begrijpen. Duitsland bevond zich in 1951 midden in de wederopbouw na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog. Wat Heidegger te melden had, leek niets te maken te hebben met de urgentie van die taak. Zijn lezing was naar eigen zeggen een „denkcoëfening“ en hield zich verre van de praktische problemen van bouwkunst en techniek.

Het misverstand mag typerend heten voor de plaats die Heideggers denken inneemt in de moderne maatschappij. Wie van de filosofie nuttige wenken en bruikbare richtlijnen verwacht, om daarna geestelijk gesterkt aan de slag te kunnen gaan, komt bij hem bedrogen uit. Heideggers denken bevat geen enkele aansporing tot krachtig handelen - het enige handelen dat hij de moeite waard acht, bestaat juist uit denken. Een bezinning op de alom tegenwoordige dadendrang, die streeft naar een steeds grotere - technologische - beheersing van de aarde.

Heidegger plaatst dat streven in een filosofisch perspectief, door het te interpreteren als de voltooiing van de metafysica. De denktraditie die met Plato en Aristoteles was begonnen, had naar zijn inzicht met Nietzsches filosofie haar mogelijkheden uitgeput. Diens *Wille zur Macht* zocht nu als een blinde „wil tot de wil“ zijn ultieme verwezenlijking. God was „dood“ verklaard en sindsdien werd het aardse podium gedomineerd door een technisch kunnen, waarvoor ook de mens zelf in een te beheersen object was veranderd.

Van de filosofie (die Heidegger gelijkstelde aan de metafysica) viel niets meer te verwachten. Maar dat gold niet voor wat hij het „denken“ noemde. Met de voltooiing van de metafysica kon het denken pas aan zijn taak beginnen. Zijn eigen filosofische inspanningen zag Heidegger als een poging om een nieuwe „denkweg“ te vinden. Hoe? Door met onvermoeibare hardnekkigheid opnieuw de vraag aan de orde te stellen die in de metafysica stelselmatig was „vergeten“.

Al in *Sein und Zeit* (1927) had hij die vraag gedefinieerd als de vraag naar het „Zijn van het Zijnde“. Met dezelfde vraag was ooit - bij de presocratici - de westerse filosofie begonnen. Maar omdat de metafysici, Plato als eerste, die vraag steeds hadden beantwoord met een ander „Zijnde“ (God, de idee, het subject, de monade, de *Geist* of de *Wille zur Macht*) was het „Zijn“ zelf keer op keer stilzwijgend ter zijde geschoven. Vandaar de noodzaak van een terugkeer naar de oorspronkelijke

vraag - niet uit reactionaire nostalgie, maar om een andere toekomst mogelijk te maken.

Tegenwoordig bestaat daar meer belangstelling voor dan destijds in Darmstadt, getuige onder andere de bundel *Wonen*, waarin een aantal architecten en filosofen uit binnen- en buitenland zich met piëteitvolle aandacht buigt over de plaats van de architectuur in het denken van Martin Heidegger. In diens reflectie op de moderne heerschappij van de techniek zien zij met name een belangrijke bijdrage aan het denken over het milieu, waarvan het bouwen en wonen een onderdeel vormt.

Vooraf de lezing „Bauen Wohnen Denken" wordt daarbij aan een nadere beschouwing onderworpen. Dat komt goed uit, want tegelijk met de genoemde bundel is van deze lezing (en van drie andere, verwante lezingen, alle oorspronkelijk gepubliceerd in *Vorträge und Aufsätze* uit 1954) een goed leesbare Nederlandse vertaling verschenen.

In „Bouwen wonen denken" analyseert Heidegger het wonen als het „zijn van de mens"; het is een „grondtrek van de mensheid" om op aarde te wonen. En bouwen, zo tracht hij langs etymologische weg te bewijzen, is in wezen hetzelfde als wonen. Door te bouwen wonen we, waarbij met bouwen evengoed de akkerbouw als het oprichten van bouwwerken wordt bedoeld. De connectie met het milieu zit hierin dat dit bouwen en wonen niet een zaak is van menselijke willekeur; het is gebonden aan een - tegelijk met het „Zijn" uit het zicht verdwenen - maat of orde.

Wanneer Heidegger het in zijn lezing over woningnood heeft, bedoelt hij dan ook niet in de eerste plaats het tekort aan woningen; hij heeft een andere, „eigenlijke nood van het wonen" op het oog. Het komt er op neer dat we niet goed meer weten wat wonen eigenlijk is. Alleen via het denken zullen we ons die kennis weer kunnen eigen maken. Het denken kan daarom niet van het wonen worden losgezien, net zo min als het dichten, dat Heidegger in een van de andere vertaalde lezingen („...dichterlijk woont de mens...") beschouwt als het tweede medium waarin het „Zijn" tot spreken komt.

De poëzie (vooral die van Heideggers streekgenoot Hölderlin) zegt op een andere manier hetzelfde als het denken. Wat het wonen betreft, wijzen beide op de samenkomst van hemel en aarde, goddelijken en stervelingen, die Heidegger aanduidt als het „viertal". Volgens vertaler Harry Berghs moeten we er „de structuur van het Zijn dat wereld is geworden" in zien. Wonen in „eigenlijke" zin doet de mens pas als hij dit viertal „verschoont", dat wil zeggen: recht doet, respecteert, in zijn wezen laat - iets wat in metafysica en techniek nu juist niet gebeurt.

In uitvoerige analyses van een brug, een boerenhoeve uit het Zwarte Woud en een kruik laat Heidegger zien hoe in het bouwen en in het wonen (dat neerkomt op een „verblijf bij de dingen") dit „viertal" samenkomt. Deze analyses zijn overigens van dien aard dat menige lezer het, met Cornelis Verhoeven in zijn bijdrage aan *Wonen*, „soms wat te machtig" zal worden. Maar tegelijk wordt duidelijk hoe serieus Heidegger zijn best heeft gedaan te ontkomen aan het gebruikelijke metafysische discours dat de wereld in subject en object verdeelt. Tautologisch aandoende zinsneden als „het ding dingt" of „de wereld wereldt" moeten daarbij maar voor lief worden genomen.

In weerwil van de enorme pretentie na de voltooiing van de metafysica een nieuwe „denkweg" te zijn begonnen, waarschuwt Heidegger tegen al te hooggespannen verwachtingen. In de „brief aan een jonge student" (als appendix toegevoegd aan de eveneens vertaalde lezing over „Het ding") noemt hij zijn denken van het „Zijn" een „zaak die erg aan dwaling onderhevig is en daarenboven zeer pover". Waar het vooral op aan komt is op „de stap terug uit het voorstellende denken van de metafysica". Alleen dan is de hoop gewettigd dat de mens ooit zal wonen en denken op een wijze die beantwoordt aan het „Zijn" dat zoveel eeuwen lang door de filosofie is „vergeten".

Hoever dit alles afstaat van iedere bouwkundige praktijk, is evident. Zonder veel égarde voor de behoeften van het moment heeft Heidegger het bouwen en wonen ingelijfd bij zijn eigen denken van het „Zijn". Het publiek in Darmstadt was niet bereid zo ver met hem mee te gaan. Men vond Heidegger een „Zerdenker" - kapotdenker - van de architectuur. Ortega y Gasset, eveneens op de conferentie aanwezig, kwam zijn collega echter te hulp en gaf een reactie waarmee ook de kritische lezers van deze vertaling wellicht hun voordeel kunnen doen: „Onze Lieve Heer heeft de *Zerdenker* geschapen, opdat de andere dieren niet in slaap vallen".

(*de Volkskrant*, 22-2-1992)